

AKADEMİSYEN HAMİT ARASLI VE "KİTAB-İ DEDE KORKUT" Academician Hamid Arasli and «Kitabi-Dede Korgut»

Günel SEFERLİ

Abstract: Academician Hamid Arasli is known as a great historian of literature and at the same time as a specialist in folklore. The epos of «Kitabi-Dede Korgut» takes the great place in the creative work of H. Arasli.

H. Arasli included the epos «Kitabi-Dede Korgut» to the manuals and investigated the connections of folklore and classical heritage. He also investigated the distortions and deficiencies and made the text perfect and published it.

The articles of H. Arasli about the epos «Kitabi-Dede Korgut» take the main place in the Azerbaijan literature.

Keywords: Azerbaijan Literature, Folklore, Hamid Arasli, "Kitabi-Dede Korgut", Epos.

Akademisyen Hamit Arasli sadece edebiyat tarihçisi gibi değil, aynı zamanda folklorşünas gibi de tanınır. Onun bu alanda araştırmalarını aşağıdaki gibi gruptaştırabiliriz:

1. "Kitab – i Dede Korkut", "Köroğlu" ve diğer halk destanlarının araştırmacısı
2. Aşık sanatı ve farklı farklı ustad aşıkların ile ilgili araştırmalar.
3. Folklor ve klasik kültürel miras sorunu

İlk önce Hamit Arasli'nin Azerbaycan folklorunun en eski sanatı olan "Dede Korkut" destanı ile ilgili araştırmalarından bahsedelim.

Hamit Arasli "Dede Korkut" la ilgili araştırmalarına geçen asrın 30`lu yıllarında başlamıştır. Şöyle ki, o, 1938 yılında F. Kasımzade ve M. Refibeyli ile beraber lise 8`ler için hazırladığı ders kitabında "Dede Korkut" destanı hakkında bir sayfalık bilgi vermiştir (1, 77). Daha sonra iki makalesini yayımlamıştır: "Kitab – i Dede Korkut" (2) ve "Kitab – i Dede Korkut" (3). 1939 yılında onun tertip ve tashihiyle "Kitab – i Dede Korkut" destanı yayımlanıyor, (8) aynı kitapba Hamit Arasli geniş bir mukkadime yazmıştır. 1943 yılında yayımlanan "Muhtasar Azerbaycan edebiyatı" nın birinci cildinde "Dede Korkut" destanı 9 sayfalık uzun

hikayeni de Hamit Araslı yazmıştır. 1949 – 1950 yılları “Dede Korkut” için tehlikeli dönemler idi ve bu dönemde lise 8. sınıflar için yazılan “Eski Edebiyat” kitabında destandan bahs ediliyordu. Bu ders kitabında da aynı bölümün yazarı Hamit Araslı’dır. 1950 yılında “Kitab – i Dede Korkut” un akademisyen V. V. Bartold tarafından çeviri yaparak yayımlanmasında (M. H. Tehmasib`le beraber) Hamit Araslı`nın büyük emeği vardır. Ama “Kitab- i Dede Korkut” a yukarı tabaka zarar vermeye çalışmışlar. Azerbaycan yazarları bu konuyu masaya taşımış, bir çok tanınmış yazarlar (M. İbrahimov, S. Vurğun, M. Refili) “Dede Korkut” u yanlış değerlendirdiklerini itiraf etselerde, “Hamit Araslı`nın yanlışlarını göstermeye çalışmışlar. H. Araslı sonuna kadar mesleğine sadık kaldı (10, 28). “Dede Korkut” a beraet kazandırdıktan sonra onun hakkında ilk makale yazan Hamit Araslı olmuştur (4).

1962 yılında yine Hamit Araslı`nın tertip ve tashihiyle “Kitab- i Dede Korkut” yeniden yayımlanmıştır (9). Hamit Araslı bu yayına da mukaddime yazmıştır. Kitabın sonunda destandaki farklı farklı eski Azerbaycan kelimelerini lugat kısmında vermiştir. Aynı kitabı genişleterek Hamit Araslı 1978 yılında yeniden yayımlamıştır.

Görüldüğü gibi “Kitabi Dede Korkut” destanının öğrenilmesi, araştırılması, tebliği ve yayını alanında Hamit Araslı`nın yaptığı işler belki de bir enstitütün yahut bir şubenin beraber yapacağı işlerden daha fazla olmuştur. Hamit Araslı “Kitab- i Dede Korkut” un 1962 yılındaki baskısına yazdığı mukaddimesinde şöyle diyor: Bir çok dillere çevrilmiş olan bu eser hakkında araştırma eserleri yazılmış, alman, rus, türk, italyan bilim adamları ve Sovyet araştırmacıları bu destanların nerede ve ne zaman meydana çıkması, Dede Korkut`un şahsiyeti ve. b. hakkında çeşitli fikirler söylemişler. Bugün de ister yabancı bilim adamları istersede Sovyet bilim adamları bu anıt için araştırmalarını devam ettiriyorlar” (9, 5). Gerçektende “Dede Korkut” la ilgili araştırmalar halada devam etmektedir, Hamit Araslı`nın fikir ve mülü hazalarını hatırlayır, onu dedekorkutşünaslığın izcisi olduğunu söylüyorlar.

Hamit Araslı “Dede Korkut” destanlarını dünya destanları ile kıyaslanacak kadar yüksek değere sahip olduğunu söylüyorlar. 10 ve 11. yy. edebiyat tarihimizde Azerbaycan dilinde kaleme alınan ilk büyük anıt olduğunu söyleyen araştırmacı destanların bize belli olmayan bir şahıs tarafından yazıya geçirildiğini iddia ediyor. Destanın ilk nüshasının meydana çıkmasından yani Avrupa`da tanıtılmasından, bu konu hakkında bilgi verilmesinden, V. V. Bartold`un şerhlerine daha sonra Rusya`da ve Türkiye`deki yayına kadar geçtiği yol izleniliyor. Hamit Araslı şöyle bir kanaate geliyor ki: “Dede Korkut” destanında 10 ve 11 yy. göçebe

hayatı sade halk dili ile anlatılıyor. Burada halkın kahramanlığı, istek ve arzuları ifade edilmiştir. Yiğitlikleri tasvir edilen kahramanlar yiğit, namuslu, halkını seven, korkmaz insanlardır. Onlar yarım göçebe hayatı yaşıyor, ve ülkesini düşmanlardan koruyorlar. Gence, Berde, Şerur, Derbent bu kahramanların vatanıdır. Onlar abhaz, bizans, gürcü ve ermenilerle komşudurlar” (5, 19).

Bu küçük bilgilerde destanın meydana gelme tarihi ve onun amacını yansıtmışlar. “Dede Korkut” un ana dilinde yazılan ilk büyük anıt olduğunu söyleyen Hamit Araslı bu fikrini daha sonralar dedekorkutşünaslıkta kayıtsız şartsız onaylamıştır.

Dede Korkut’un şahsiyeti konusunda; Hamit Araslı onun efsanevi bir şahsiyet olduğunu söylüyor. Dede Korkut’u bu destanın yazarı olduğunu söyleyen bazı araştırmacıların tam tersi olarak Hamit Araslı bu fikrin yanlış olduğunu söylüyor. Çünkü Dede Korkut isimli bir adamın gerçek şahsiyet olması hakkında tarihte hiç bir bilgi yoktur, sadece o, dönemin kahramanlarından. Ama aşık – saz kültürüne saygı gibi Dede Korkut her bir bölümde kendisi de zorluklarla karşılaşmış kahramanlara hayır duasını, isim, nasihat vermiştir. Hamit Araslı belirtiyor ki destanda saz (gopuz) hatta Dede Korkut’un ismi ile adlandırılmış, kahramanlar düşmanın elinde “gopuz” gördüklerinde onları öldürmüyorlardı. Hamit Araslı’nın bu fikrine katılan bir çok edebiyatçılarımızda vardır. Destanın daha iyi tahlilini veren profesör Ali Sultanlı yazıyor: “Halk içerisinde efsanevi bir şahsiyet gibi yaşayan Korkut babanın ismi yazıya geçince tezkireçilerin ve salname yazarların kaleminde suni bir kalıba girmiş ve tarihi şahsiyete dönüşmüştür. Ama onların verdiği bilgiler hiç bir tarihi belgede yer almadığı için delil ve varsayımlarla isbatlanmıyor. Hatta Dede Korkut’un kabrini çeşitli yerlerde arayanlar hiç bir sonuca varamamışlar” (11, 13).

Hamit Araslı Dede Korkut ismi bir çok türk halklarının sözlü edebiyatında geniş yayıldığını söylüyor. Kazak, kırgız, başkırd, türkmen sözlü edebiyatında Dede Korkut efsanevi evliya, aşık piri gibi gösterilmiştir. Ama Hamit Araslı Dede Korkut isminin meşhur olma sebebini Azerbaycanda arıyor. “Daha 15. yy. Nizami’nin “Leyla ile Mecnun” eserinin belli bölümlerini çevirir yapmış, aynı zamanda kendi orjinal ilaveleriyle bu konuyu yenileştiren Azerbaycan yazarı Hatai aynı eserinde Dede Korkut ismini bir kaç yerde kullanıyor. Yazarın Dede Korkut destanını iyi bildiği burdan belli oluyor. İlk defa O. Şaik’in bahs ettiği bu eserde ilim alemine belli olan “Dede Korkut” destanlarından, Drezden kütüphanesinde olan “Atasözleri” inden, Topkapı’da bulunan elyazmalardaki bilgilerden başka Dede Korkut ismi ile ilgili nesihetimiz fikirlerde söyleniyor:

Dede Korkut söylediği düşmanın,
Ölüsü ölse sevinmem kimsenin
Nece kim bu cümle başlardan geçer
Cümle alem hem bu şerbetten içer” (6, 35 – 36)

Biz Hamit Araslı'nın “Kitab- i Dede Korkut” destanları ile ilgili çeşitli yıllarda kaleme aldığı makalelerin genel mazmunu ile tanıştıktan sonra aynı fikir ve mülahzaları aşağıdaki gibi gruplaştıra biliriz:

1. “Dede Korkut” destanlarının daha çok göçebe – patriarhal kalıpla kuruluşunun bozulduğu, feodal ilişkilerin kuvvetlendiği asırların ürünü olduğunu bir çok başka araştırmacılar gibi Hamit Araslı'da onaylıyor. Destanda bir toplum tasvir olunuyor, onunda başında tüm hanları kendi etrafında birleştiren hanlar hanı (Bayandır han) duruyor. Tüm hanlar Bayandır hana itaat eder, onun her söylediğini yaparlar. Destanda Bayandır han hemen hemen tüm boylarda karşımıza çıkmıyor. Birinci dereceli kahraman gibi Kazan han ve onun etrafında birleşen bahadırlar daha çok tasvir olunmuştur (Deli Domrul, Uruz, Bozatalı Beyrek, Ganturalı, Buğac, Garaca Çoban veb.).

2. “Dede Korkut” destanlarında tasvir edilen savaşlar esasen taifeler arasında gider, bu savaşlar çoğu zaman yağma ve kız için düzenlenir. Bazan taife içerisinde de iç savaşlar gider buna on ikinci bölümü örnek vere biliriz.

3. Destanda dine ilgi ve kahramanların dini konusuna Hamit Araslı burada iki makamı belirtiyor: birincisi destanda her kes müslümandır, “kafirler” le savaşılır. Allah, Muhammed ve benzeri gibi dini isimler çok tekrarlanır, Kerbala olayları hatırlanır, kahramanlar namaz kılar. İkincisi destanda İslam dininin derinliklerine gidilmemiştir. Putperestliyinde özellikleri görülmektedir. İnsanlar tabiatın olağanüstünlüklerine inanıyorlar. Hiç bir yerde kahraman Allaha, Peyğambere yemin etmiyor, “kılıcıma doğranayım”, “toprak gibi sovrulayım”, “okuma sancılayım” gibi yemin ediyorlar. Tüm kahramanlar İslam dinin haram buyurduğu şarabı içer, “erin gönlünde pas olsa şarap açar” söylerler.

4. “Dede Korkut” destanında kadın toplumun tam hukuki üyesidir. Onlar da yiğitlikte erkeklere geri kalmazlar; evlada sevgi, eşe sadakat, anne babaya saygı duyuyorlar.

5. “Dede Korkut” destanlarının Azerbaycan'la ilgili olduğunu çeşitli amaçlarla Kafkaz'a gelmiş bilim adamları, seyyahlar belirtmişler. Adam Oleari daha 1638 yılında Derbent'te olduğu zaman Azerbaycan'lılardan Dede Korkut hikayelerini duyduğunu, Kazan hanın eşi Burla hatunun, Dede Korkut'un burada mezarı olduğunu söylemiştir. Aynı dönemin ortalarında Şamahı'ya gelmiş seyyah Evliya Çelebi kendi “Seyahetname” sinde Derbent'te Dede Korkut'un kabri

olduğunu ve şirvanlıların bu kabre büyük saygı duyduklarını, itikat ettiklerini yazıyor. "Derbendname" lerde de Korkut kabrinin Derbent`te olduğu gösteriliyor. Hamit Araslı destanın Azerbaycan`la ilgili olduğunu isbatı için orada arap ve fars kelimelerin az olduğunu söylüyorlar. Şöyle ki destanda dua yerine alkış, beddua yerine kargış, sarhoş yerine esrük, rübend yerine yaşmak, ezan yerine banlamak gibi kelimelerle karşılaşırız. Bundan başka destanda kullanılan yer ve mekan isimlerinin çoğu Azerbaycan`a aittir.

6. Hamit Araslı`nın "Dede Korkut" destanlarının Azerbaycan halk masalları ve destanlarına etkisi konusunu ilk defa korkutçünaslığın konusuna dönüştüğünü söylüyor. Onun kısa ve öz notlarından belli oluyor ki, "Aşık Garip", "Şah İsmail", "Koroğlu", veb. destanlarda "Dede Korkut" destanından bir bölüm alınmıştır. Koroğlu`nun Tokar seferinde Hasan paşanın evindeki olaylar aynıyla Beyreğ`in Yalançı oğlunun düğünündeki olaylardır. "Şah İsmail" de kahramanın Arap Zengi ile savaşı, Beyreğ`in Banuçiçek`le yarışına çok benziyor. Azerbaycan masallarının çoğunda padişahın kızı hastalanır, babası onu iyileştirceğine söz verir, onu iyileştire bilemeyenlerin kafasını koparacağını söylüyor. Yahut kız onu bağlayan aşığa vereceğini söyler. Onun sorusuna cevap veremeyenleri hapse atar ve ya kafasını koparır veb. Bu motiv "Dede Korkut" ta "Ganturalı" bölümünde kızın sözü ve bu söz üzerine kafaların kaleden asılması sahnesini hatırlatmır mı? (5, 32)

7. Hamit Araslı "Kitab- i Dede Korkut" un özelliklerinden bahsetmişken onu yüksek değerlendirmiştir. O, yazıyor: "Dede Korkut" takı tüm ifadeler canlı dilden alınmıştır. Tabiatdan alınmış kıyaslamalar, teşbihler çok ilginç ve sadedir.... Destanlarda genellikle sade cümleler kullanılır. Burada birleşik cümleler çok azdır. Destanlarda nazmın daha eski versiyonuyla karşılaşırız. Bu tür şiirlerde vezin ve kafiye o kadarda başarılı kullanılmamıştır. "Koroğlu", "Aşık Garip" gibi destanlarda gördüğümüz biçimi burada görmüyoruz. Buna rağmen şiirlerdeki dil çok bedii ve güzeldir. Örneğin:

Beri gelgil, başım bahtı, evim tahtı!
Evden çıkıp yürüyende, selv boylum!
Topuğunda sarmaşanda, kara saçlum!
Goşa badam sığmayan dar ağızlum!
Güz almasına benzer al yanaklum!" (5, 20 -21)

8. Hamit Araslı "Kitab- i Dede Korkut" la ilgili farklı farklı araştırmacılarla tartışmaktan, destanla ilgili hatalara yol veren bilimadamlarının kusurlarını söylemekten hiç çekinmezdi. O, "Dede Korkut" un Azerbaycan halkının bedii tefeküründen doğan bir destan – epos olduğunu düşünüyor ve bunu sona kadar savunuyordu. Hamit Araslı bu destanların türkmen halkı tarafından yazıldığını

söyleyenlere bir hakikatı hatırlattığı, “Dede Korkut” arap alfabesiyle çok kusurlu imla hataları ile yazılmıştır. Örneğin “gelib” kelimesi gilib, gelib, gülüb, gelib, kilib, kelib, külüb, kilüb okunduğu gibi arapça köpek anlamına gelen “kelb” de okunur.

“Belemek” kelimesini alalım. Türkiye’de bellek anlamında anlaşılmıştır. Türkmenlerde bu kelime “gundamağ” kullanılır.

“Şille” kelimesi Türkiye’de anlaşılmamıştır. Türkmenler “şappat” diyorlar.

“Seksenmek” kelimesi Türkiye’de anlaşılmamıştır. Türkmenler buna “diskinmek” diyorlar (6, 21).

Hamit Araslı “Dede Korkut” un kendi döneminde çok ün kazandığını tüm Orta Doğuda yayıldığını ve bu sebepten de eseri yazıya geçirirken onu çok değiştirdiklerini ve orjinalden uzaklaştırdığını söylüyor. Bunun içinde bir çok Azerbaycan kelimeleri tahrif olunmuş olarak okuyucuya sunulmuştur.

Hamit Araslı tanınmış türk edebiyatçısı Orhan Şaik Gökyay arasında geçen ilmi tartışma da burdan doğuyor (7, 191 – 203).

Orhan Şaik Gökyay “Dede Korkut” un yayını ve tebliği alanında çok büyük emeği olan bir araştırmacıdır. O, Kilisli Rifet`den sonra 1938 yılında “Dede Korkut” u yeni türk alfabesiyle yayılamıştır. 70`li yıllarda “Dede Korkutun kitabı” isimli yeni bir araştırma eserini yayımlamıştır. Takriben 1000 sayfadan oluşan bu kitapta O. Ş. Gökyay araştırmasını genişletmiş, Vatikan ve Drezden nüshalarını uygunlaştırmaya çalışmış, kitabın sonunda zengin bir lügat ve edebiya vermiştir

Hamit Araslı’ya yazılmış mektupta: “Siz “Dede Korkut” destanlarını Azerbaycan ortamından ayırıyorsunuz. Öyle düşünüyorsunuz ki burada bir çok türk dilli milletlere belli olmayan Azerbaycan kelimelerin manasını sadece eski lügatlar aracılığıyla bulabiliriz” (7, 191).

“Yazırsınız ki, “şapla” kelimesi “şille” okuyan Araslı “günü” kelimesini “kıskançlık”, “çakmak” kelimesini “alov, ateş”, “garmalamak” kelimesini “garanlıkta o taraf bu tarafa hareket etmek” diye pek doğru arşılaman türk bilim adamları bunları anlamadıklarını söylüyorlarsa da kendisi doğruların ne demek olduğunu bildirmemektedir” (7, 192). Hamit Araslı bu söylenenleri takzip ediyor ve yazıyor: “Şille yoksa “şapla”? Drezden nüshasında 130. sayfada “Mere ne oldunuz deyü bir şille birine, bir şille birine urdu” yazılıdır. Neden bunu şapla okuyorsunuz?” (7, 193).

“Günü” kelimesini “kıskançlık” diye manalandırılıyorsunuz. “Dede Korkut” ta böyle bir kelime yoktur. “Köpek gibi kev – kev yapan (yahut gu- gu yapan) kelimeyi “it gibi günü eden” okuyorsunuz. Boşuna “günü” kelimesinin manalarını

arıyorsunuz. Şunu da belirtelim ki yanlış olarak "it gibi kıskana" gibi anlatıyorsunuz" (7, 193).

"Çakmak" kelimesi "alov – aleş" diye şerh ediyorsunuz. Metinde "çakmak çalıp od yakdı" okuyoruz. "Çakmak" ateşi elde etmek için kullanılan taç ve demirin ismi olarak her kese bellidir. Hatta M. Kaşgari'de "çakmak – ateş çıkarmak için çelikten yapılan nesne" diye manalandırılmıştır" (7, 193 – 194).

"Arğıc" kelimesi "karvan" olduğunu söylüyorsunuz. Bu kelime aynı zamanda "Sorak için itiyini aramaya çıkan adam" manasında kullanılır. Metinde Beyreğ'i aramak için Baybura bey tarafından iki kişi gönderiliyor. Beyrek hapiste bıraktığı arkadaşları ve bezirganları hatırına diyorki, "Bünlü yerde godum geldim Otuz dokuz yoldaşım iki arğıcım. Meğer iki kişiden ibaret kervan olarmı?" (7, 194).

"Siz "usal" kelimesini "ehmalçı, tenbel, fena, kötü, yavuz, keyifli, üalı yerinde" diye manalandırıyorsunuz. Metinde "osal olmuş dana gibi" cümlesi var. Bu hastalığa tutulmuş hayvanın ağzından su gelir" (7, 197).

"Siz "dalatmak" kelimesini "yeğmalatmak, garet etdirmek" gibi şerh edilir ve bu da yanlıştır. Metinde aslanın kendisini köpeğe dalatmamasından bahs ediyor. "Dalamak" kelimesi "giçitkan dalayır", "guduz it dalayır" veb. gibi de kullanılmaktadır" (7, 197).

Hamit Araslı'nın makalesinden onlarla böyle örnek vere biliriz. Orhan Şaik en büyük yanlışlığı onun Azerbaycan bilim adamlarının "Kitab – i Dede Korkut" la ilgili araştırmalarına bigane kalması bu alanda yaptığı emeği boşa çıkarmasıdır. Hamit Araslı yazıyor: "Siz kendi kitabınızda "azeri lehçesi" ifadesini kullanırsınız. Eğer bu lehçe olmasaydı "Dede Korkut" anıtında bugün her bir Azerbaycan'ının lügatsiz anladığı kelimeleri sizde anlardınız" (7, 201).

Göründüyü gibi konu çok önemlidir ve Hamit Araslı'nın fikir ve mülahazaları gerçekleri söylüyor. Çünkü Korkut dilinin Azerbaycan özelliklerini inkar eden bir bilim adamının yanlış düşüncelerini zamanında takzip etmek gerekirdi ve Hamit Araslı da bunun üstesinden geldi.

Edebiyat

1. Araslı Hamit, Gasımszade Feyzulla, Refili Mikayıl, Edebiyat, 8. Sınıflar için ders kitabı. Bakü, 1938.
2. Araslı Hamit, "Kitab- i Dede korkut", "Revolyusiya ve kultura" dergisi, 1938, N3.

3. Araslı Hamit, “Kitab- i Dede Korkut” hakkında, “Edebiyat gazetesi”, 1938, 17 Mart.
4. Araslı Hamit, Demirçizade Ebdülezel, Tehmasib Memmedhüseyn, “Dede Korkut” destanları, “Komunist” gazetesi, 1957, 26 Mayıs.
5. Araslı Hamit, Aşık yaratıcılığı, Bakü, Azernaesr, 1960, s. 135.
6. Araslı Hamit, Azerbaycan edebiyatı: Tarihi ve problemleri, Bakü, “Gençlik” neşriyatı, 1998, s. 732.
7. Araslı Hamit, Orhan Şaik Gökkaya (açık mektup). “Azərbaycan” dergisi, 1977, N 3.
8. Kitab- i Dede Korkut, Bakü, Azerneşr, 1939, s. 179.
9. Kitab- i Dede Korkut, Bakü, Azerneşr, 1962, s. 176.
10. Ceferov Nizami, Hamit Araslı yahut edebiyatımızın tarihçisi, “Hamit Araslı” bibliografik kitabı, Bakü, “elm”, 2009, s. 17 – 29.
11. Sultanalı Ali, Makaleler, Bakü, Azerneşr, 1971, s. 328.
12. Veliyev Vagif, Azerbaycan folkloru, Bakü, “Maarif” neşriyatı, 1985, s. 414.